

BARTAL ANNA MÁRIA

A MAGYAR EMLÉKEZET NYOMAI PÁRIZS KÖZTEREIN ÉS ÉPÜLETEIN¹

KIVONAT: Talán nem túlzás azt állítani, hogy a franciák, a párizsiak tudatába egy idegen nemzet, a leghatásosabban a közterek – utcák, terek, parkok – elnevezésén keresztül fészkelheti be magát. Ezért ebben a tanulmányban először azokat a magyar vonatkozású köztér-elnevezéseket – tereket, utcát, kertet és parkot – veszem számba, amelyek vagy mint lakcímek, az aktuális identitás részét képezve, vagy a mindennapi tájékozódás révén beépülhettek a párizsiak mentális térképébe. Majd a Jardin de Luxembourg környékén megfordult, vagy huzamosabb időt eltöltő magyarok – Molnár C. Páltól kezdve, a két Teleki nővéren, Ady Endrén és Radnóti Miklóson folytatva József Attiláig – lakó- és szálláshelyeit, azok történeteit mutatom be. Végezetül pedig – Brüll Berta, Bölöni György és Illyés Gyula nyomán – olyan, irodalmi-életrajzi művek alapján megjelölt párizsi helyek megismertetésével zárom a tanulmányt, amelyek leginkább csak egy szűk, Párizs és a magyar kultúra iránt érdeklődő réteg számára lehetnek ismertek. Sajnálatos módon az 1980-as évek óta sem közteret, 2010 óta pedig emléktáblát sem szenteltek olyan magyar személyiségeknek, akinek emlékét méltó módon őrizhetnénk Párizsban is – pedig nem rövid azoknak a sora, akiket a franciák is érdemesnek találhatnánk erre.

1 Az írás Bartal Anna Mária (2019): *Sétálj velem Párizsban – 36 különleges séta kezdőknek, haladóknak és fotelből utazóknak*. Budapest: Z-Módusz Bt. ePUB ISBN 978-615-00-6858-9 c. könyv és a *Sétálj velem Párizsban* blog (<https://setaljvelemparizsbanblog.wordpress.com>) vonatkozó bejegyzései alapján készült.

KULCSSZAVAK: Párizs, magyar elnevezésű közterek, magyar vonatkozású épületek, emléktáblák,

Egy nemzet egy másik nemzet polgárainak mindennapi tudatában való jelenlétét talán egyik leghatásosabb módon a közterek – utcák, terek, parkok – elnevezésével, a köz- vagy lakóépületeken elhelyezett emléktáblákkal érheti el. Ezek a helymeghatározásokhoz kapcsolódó idegen nevek ugyanis egy idő után – akarva-akaratlanul – beépülnek a mentális térképekbe: vagy mint lacímek, az aktuális identitás részét képezve, vagy a mindennapi tájékozódás elemi részeivé válva.

Azért persze ne legyenek illúzióink, a párizsiak tudatába beférkőzni igen nehéz. Ennek megértéséhez érdemes megidézni Gara László – aki talán az egyik legtöbbet tette a magyar irodalom népszerűsítéséért – intó szavait, amelyek 1930-ban a *Nyugat*-ban jelentek meg: „A nagyközönséget aligha hódíthatjuk meg egyhamar, sőt még az is kérdéses, hogy valaha eljutunk-e hozzájuk. Kárpótolhat azonban bennünket az elit megbecsülése, amely több, ha kevesebb is mint Páris. Franciául nem csak a franciák olvasnak és Párison keresztül az egész világ hozzáértő közönségének tudatába is bekerülhetünk.”² Gara utolsó sorát – témánk szempontjából – úgy is lefordíthatjuk, hogy a nemzetközi turizmuson keresztül, amelynek Párizs az egyik kiemelt célpontja, a magyar elnevezésű közterekkel és a magyar emlékeket hirdető emléktáblákkal „az egész világ” tudatába is bekerülünk.

Másfelől ezek az emléktáblák, amelyek közül jó néhány valamelyik párizsi magyar szervezet vagy közösség jóvoltából született, ezeknek a szervezeteknek, közösségeknek az erejéről is szólnak. Ugyanakkor tény, hogy az 1980-as évek óta sem közteret, 2010 óta pedig emléktáblát³ sem szenteltek olyan magyar személyiségeknek, akiknek emlékét méltó módon őrizhetnénk Párizsban is – pedig nem rövid azoknak a sora, akiket a franciák is érdemesnek találhatnának erre.

2 Gara 1930.

3 Halála után két évvel, 2010-ben leplezték le Fejtő Ferenc emléktábláját egykor volt lakásának falán, a Rue Rambuteau 156. szám alatt.

Az alábbi írásban először Párizs azon köztereit mutatom be időrendi sorrendben, amelyek a magyar fővárosról vagy neves magyar személyiségekről kapták elnevezésüket. Ezt követően – sajátos választásként – a Luxembourg-kert környékének emléktáblával megjelölt magyar vonatkozású épületeinek a számbavétele következik, a hozzájuk kapcsolódó, kevésbé ismert történetekkel. Végezetül pedig – Brüll Berta, Bölöni György és Illyés Gyula nyomán – olyan, irodalmi-életrajzi művek alapján megjelölt párizsi helyek megismertetésével zárom a tanulmányt, amelyek leginkább csak egy szűk, Párizs és a magyar kultúra iránt érdeklődő réteg mentális térképén szerepelnek.

Place de Budapesttől a Square Béla Bartókig

Mielőtt rátérnénk a címben jelzett közterek elnevezésének történetére, érdemes áttekinteni a közterek elnevezésének francia szabályozását. Az 1982-es decentralizációs törvényekig a városi tanácsok javaslatára történő közterületi elnevezések prefektusi engedélyhez voltak kötve. Amennyiben az elnevezés egy külföldi személyiség javára történt, akkor a Belügyminisztérium adta meg a jóváhagyást. Az 1982. évi március 2-i törvény óta az utcák és közterek elnevezése a városi tanácsok hatáskörébe tartozik, anélkül, hogy prefektusi jóváhagyásra szükség lenne. Párizsban, Anne Hidalgo 2014-es hivatalba lépését követően – más francia településektől eltérően – szigorodott a közterületek elnevezésének szabályozása, mivel egy többlépcsős folyamat során születnek meg az ez irányú döntések.⁴ Először is, az emlékezetért felelős választott képviselő az elnevezések dossziéját benyújtja a párizsi tanácsnak (Conseil de Paris). Amennyiben ott a jelölés zöld utat kap, akkor az alpolgármester előterjeszti, és a tanács szavaz róla, hogy a névadó bizottság elé kerülhet-e a javaslat, amely végül is dönt az elnevezésről. Ez a bizottság a húsz kerületi polgármesterből, valamint a kultú-

4 CNEWS 2020.02.02; Lanez 2018.

ráért, az utakért, a zöldterületekért és a várostervezésért felelős választott tisztviselőkből áll.

Place de Budapest és a Rue de Budapest

A Párizsban található két legrégebbi, magyar vonatkozású közterületi elnevezés a – 8. és a 9. kerület határán fekvő – Place de Budapest és a Rue de Budapest. A tér 1904-ben, az utca pedig 1910-ben kapta meg a magyar főváros nevét. A névadás nem kifejezetten a jó magyar–francia kapcsolatoknak volt köszönhető, hanem sokkal inkább egy, a XIX. század elején induló nagy üzleti vállalkozásnak, amelynek nyomán Párizs 8. kerületében egy új negyed, a Quartier de l'Europe született meg.

Azt nem tudni, hogyan találkozott Sylvian Mignon, a „király lakatosainak és épületeinek vállalkozója” és a svéd származású bankár, Jonas Hagerman, de azt igen, hogy X. Károly király a Párizs város önkormányzati tanácsaként működő Szajnamenti Főtanács javaslatára 1826-ban elrendelte a 24 utca megnyitására szóló tervüket. Így született meg a csillag alaprajzú Európa-negyed, amelynek középpontjában a Place de l'Europe áll, a környező utcák pedig európai városokról lettek elnevezve, Amszterdamtól kezdve Madridon át Stockholmig.

A beruházás megvalósítása során a vasútfejlesztési tervek megtörték a tervezett Place de l'Europe arculatát, mivel az 1837-ben megnyitott Gare Saint-Lazare sínpárjait a tér részeként megépült Pont de l'Europe alá kellett vinni, ahogy ez Gustave Caillebotte 1850-ben készült, ismert festményén is látható. A Gare Saint-Lazare Párizs második legnagyobb vasútállomásává vált, ahonnan északra, Normandiába és Picardiába indulnak a vonatok.

Az Európa-negyed első ütemének építkezései 1865 körül fejeződtek be, de a fejlesztés a következő években folytatódott a negyedet övező ingatlanokon. Így került kialakításra 1904-ben a Place de Budapest, az akkori írásmód szerint Buda-Pesth.

A Place de Budapest a nagyon sokszínű 9. kerület (itt található például az Opéra Garnier, a Folies Bergère, a Casino de Paris, de Párizs egyik shopping-Mekkája, a Galeries La Fayette is) nyugati – 8. kerülettel határos – „sötét” zónájában található, a Saint-Lazare pályaudvar túloldalán, a Rue d'Am-

sterdam, a Rue de Londres és a Rue de Budapest által határoltan. Az elnyújtott téglalap alakú teret három oldalról négyemeletes XIX. századi házak övezik. Ezt a hangulatot töri meg az ACPR⁵ félköríves hullámot vető, tiszta üveg, modern székháza. A részben kiülős teraszokkal körberakott és kissé jellegtelen tér egyetlen dísze egy zöldre festett Wallace-kút.⁶

A Place de Budapestról nyílik a 144 méter hosszú, alig 8 méter széles utca, a Rue de Budapest, amely már a 9. kerület része. A Rue de Budapest a Rue Saint-Lazare-ra egy kettős árkádon keresztül vezet át. Ezt az árkádot a XVIII. században hívták Passage Navarin-nek⁷ (Pülosz francia elnevezése), majd rövid ideig Passage Mandarin-nek, végül pedig 1828-ban Passage Tivoli lett belőle, mert közel mellette volt az 1773-ban kialakított Tivoli, Párizs első szórakoztató angolparkja. A Place de Budapest 1904-es megnyitása után hat évre kapta meg a passzázs a Rue de Budapest nevet.

Az 1990-es évek elejétől a szomszédos Rue de Londres-ral és Rue d'Amsterdammal egyetemben a párizsi – a kelet-európai, főként lengyel – prostitúció egyik frekventált helye volt. Tipikus pályaudvar környéki utcák ezek – három-négyemeletes, egyszerű, dísztelen XIX. századi lakóházakkal, ahol főként a Párizsba érkező „hontalan” bevándorlók találtak szállást.

5 l'Autorité de Contrôle Prudentiel et de Résolution (ACPR)

6 A fémből öntött közutak Párizs egyik szimbólumává váltak az elmúlt 140 évben. Történetük szerint az 1871-es kommün idején Párizs számos ivóvízvezetéke megsérült és hatalmas ivóvízhiány alakult ki a városban. Sir Richard Wallace (1818–1890), a filantróp angol nemes elhatározta, hogy apai örökségéből olyan adományt juttat a párizsiak részére, amelyből – nemre, fajra, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül – mindenki részesedhet. Így született meg a Wallace-kutak ideája, négyféle formában (nagy állókút, fali kút, kis kút és oszlopos modell), leginkább zöld színben (lehet egy-két pirosat is találni, például az Avenue d'Ivry-n). Az úszó delfint formázó tetőrészt négy – a kedvességet, az egyszerűséget, a jószágot és a józanságot megtestesítő – kariatida tartja. A kutak március 15-től november 15-ig szolgálják a szomjazó párizsiakat, de ma már leginkább a turistákat. Párizs-szerre 67 nagy, 11 kicsi, két oszlopos és egy falikút lehet fel. (Wallace-nak egyébként több más filantróp felajánlása volt a párizsiak számára, például kórházakat, szegényházakat építtetett. Nyughelye a Père-Lachaise temetőben van.)

7 Navarin, a velenceiek által Navarinonak nevezett és a várostervezés idején zajló görög szabadságharc emlékezetes tengeri ütközetének, az 1827. október 20-án lezajlott navarinói (tengeri) csatának állít emléket, melynek során az orosz, francia és brit hajóhaddal megtámadott görög felkelők legyőzték az oszmán flottát. (A lektor).

Place Victor et Hélène Basch

De Gaulle tábornok 1944 augusztus 25-én az Avenue des Champs Élysées-n katonai felvonulással ünnepelte meg Párizs felszabadulását a német megszállás alól. A felszabadult fővárosban új élet kezdődött, és ennek az új életnek része volt a megszállás áldozataira való emlékezés is. Így kaphatta meg már 1944 decemberében a 14. kerületben fekvő Place d'Alésia egy elfranciásodott magyar, Victor Basch nevét. Victor Basch élete és munkássága kevesek számára ismert Magyarországon. Noha a franciák magyarként tartják számon, számtalan közter, középület viseli a nevét Franciaország-szerte. Basch 1863-ban pesti zsidó családba született, Langsfeld Viktor néven, de szüleivel gyermekkorában kivándoroltak Franciaországba. Itt 1885-ben a filozófia és a germanisztika professzora lett előbb Nancy, majd később Rennes egyetemén. A politikába Jean Jaurès révén kapcsolódott be és a Dreyfus-per rennes-i tárgyalása idején a helyi Dreyfusard vezetője volt. Ezzel exponálta magát mint zsidó és mint Dreyfusrad is, és emiatt antiszemita támadásoknak volt kitéve. 1906-ban Párizsba költözött, ahol a Sorbonne-on tanított egészen 1933-ig. Érdemes megemlíteni, hogy 1926-tól a franciaországi Emberi Jogok Ligájának elnöke is volt. A megszállás idején a szabad zónába, Lyonba menekült feleségével, de itt a helyi milicisták felfedezték kilétét és a 81 éves Bascht, valamint 79 éves feleségét kivégezték Neyronban. Életéről, hitvallásáról, munkásságáról unokája, Françoise Basch írt könyvet.⁸

A Place Victor Basch, amelynek neve 1992-ban egészült ki felesége, Hélène (Ilona) nevével, hat utca kereszteződésében álló tér, közepén a neoromán stílusú Saint Pierre de Montrouge templommal. A Légglise Saint Pierre de Montrouge a haussmanni városrendezés idején, a Petit-Montrouge-negyed fejlesztésével egy időben, 1863 és 1869 között épült (harangtornya 1872-ben lett kész). A bazilika alaprajzú templom érdekessége, hogy beton alapra, malomkövekből épült és mennyezetén fa kazetták törik meg a szürke kövek egyhangúságát. A Place Victor et Hélène Bash és az ott található Saint Pierre de Montrouge templom az Alésia metrómegállónál érhető el.

⁸ Françoise Basch (1930–): Victor Basch, 1863–1944: un intellectuel cosmopolite. A könyvet még Liliane Crps és Pascal Gruson jegyzi szerzőként. Berg International 2000.

Place Kossuth

Alig egy kilométerre a Rue de Budapesttől – ugyancsak a 9. kerületben – találjuk a Place Kossuthot, amely tulajdonképpen egy kereszteződés – az egykor volt Carrefour Châteaudun – 1957. március 15-i átkeresztelése után váltott magyar névre. Az átnevezés története az, hogy egykoron itt állt a Francia Kommunista Párt székháza, amely előtt 1956-ban a párizsiak többnapos szimpátiatüntetéseket tartottak a magyar forradalommal való szolidaritásuk kifejezésére. Ma a Monoprix áruház épületén lelhető fel a Franciaországban élő Gál András⁹ által készített Kossuth-emléktábla¹⁰, amelyet az 1848-as forradalom 150. évfordulójára helyeztek el 1998-ban, a (párizsi) Emberi Jogok Magyar Ligája¹¹ és a Magyar Köztársaság nevében.

Kossuth az 1850-es évek végétől többször megfordult Párizsban III. Napóleon meghívására, hogy a magyar ügyet megtárgyalják a szárd–francia–osztrák háború előkészítése kapcsán. Teleki Lászlóval és Klapka Györggyel Párizsban szervezték meg először a Magyar Légiót is. Noha 1860-tól Turinban élt, 1867. május 22-én éppen Párizsban vetette papírra a híres Cassandra-levelet.¹²

-
- 9 Gál András 1951-ben született, 1966-tól 1970-ig a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola díszítőszobrász szakán tanult, majd 1974 és 1979 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán. 1985-től Précý sur Oise-ban él.
- 10 A tábla szövege: „Lajos Kossuth (1802–1894), fondateur de la Hongrie démocratique, chef de la lutte d’indépendance de son pays (1848–1849), inspirée par les idéaux de liberté, égalité, fraternité. À l’occasion du 150e anniversaire du printemps des peuples d’Europe. Mars 1998. La Ligue hongroise des droits de l’homme. République de Hongrie.”
- 11 Az Emberi Jogok Magyar Ligája 1923-tól működik Párizsban, bejegyzett egyesületként. 1986-tól haláláig Fejtő Ferenc volt az elnöke. Az 1956-os emlékmű felállítására az Emberi Jogok Magyar Ligája kezdeményezésére és a Magyar Szabadságharcosok Szövetségének francia tagozatának csatlakozásával került sor 1988. júniusában, Nagy Imréné kivégzésének harmincadik évfordulóján a Père-Lachaise temetőben. Lásd részletesebben: Kende Péter: A párizsi emlékmű. Magyar Füzetek 19-20. sz. 1988. 82–88.
- 12 A Cassandra-levél a Deák Ferenc által képviselt kiegyezési törekvéseket bírálta, és a Habsburg-házzal való további szembenállás mellett szállt síkra. (A lektor).

Place Franz Liszt

A Liszt Ferencről elnevezett tér Párizs 10. kerületében található, a Szajna jobb partján, a Sant-Vincent-de-Paul-negyedben, amely éppen az itt álló, páli Szent Vince tiszteletére 1844-ben emelt templomról¹³ kapta a nevét. Az Église Saint Vincent de Paul a francia neoklasszikus építészet szép példája, amelyet – 1851 és 1870 között épített – négy-ötemeletes, szintén neoklasszikus épületek ölelnek körbe. Jellegzetességük a második emeleten elhelyezkedő balkonok és a földszinti árkádok, amelyek üzletek sorának adnak helyet.

1822-es kialakítástól fogva a tér elnevezése igen mozgalmas történetet tár fel, jól illusztrálva a kurzusváltások közterületek átnevezésében tükröződő jelképi megjelenítését: kezdetben X. Károly tiszteletére Place Charles X-nek keresztelték, majd 1830-tól¹⁴ Place La Fayette-nek, 1842-től pedig Place Bossuet-nak hívták, Bossuet Meaux-i püspök¹⁵ emlékére. Majd a köztársaság visszatérésével ismét La Fayette tér lett, egészen 1962-ig. Liszt születésének 150. évfordulója alkalmából döntött úgy Párizs város tanácsa, hogy a La Fayette teret nevezzék át, és ez végül is 1962-ben vált hivatalossá.

Liszt 17 évesen, 1828-as párizsi koncertútja során ebben a városnegyedben szállt meg. Ez volt az apropója annak, hogy a francia Liszt Egyesület és a magyar Liszt Társaság 1979-ben közös, francia nyelvű emléktáblát helyezett el a 7-es számú házon.¹⁶

Egyébként Lisztnek a 2. kerületben – közel a Place de Victoire-hoz – a Rue du Mail 11. szám alatt is van egy francia – és egy Vörösmarty-idézettel kiegészítve

13 A templomot Jean-Baptiste Lepère és Jacques Hittorff építette 1824 és 1844 között.

14 Az 1830-as júliusi forradalom megdöntötte X. Károly uralmát, és az akkor két még élő nagy öreg, La Fayette márki és Talleyrand javaslatára jött létre a Júliusi Monarchia, amelynek élén a francia dinasztia oldalágának képviselője, Orléans-i Lajos Fülöp állt mint alkotmányos uralkodó. Az új hatalmat a La Fayette által megszervezett Nemzeti Gárda biztosította. (A lektor).

15 Jean-Benigne Busset (1627–1704) Meaux püspüke, aki kiérdemelte a Meaux sasja eposzi jelzöt azzal, hogy az abszolút monarchia teoretikusának is tartották.

16 A tábla szövege: „*Hommage á F. Liszt. Compositeur et pianiste hongrois qui demeura dans ce quartier. Ass. Francaise Liszt et Liszt Ferenc Társaság Budapest, 1979.*”

szített magyar nyelvű – emléktáblája¹⁷, amelyet valószínűsíthetően Huszár Imre szobrász készíthetett párizsi tartózkodása¹⁸ alatt. E helynek a története az, hogy a 12 éves Liszt és apja, amikor 1823-ban Párizsba érkeznek, hogy a fiatal tehetség felvételit tegyen a Konzervatóriumba, az Érard-család hárfa- és zongorakészítő műhelyével szemben szálltak meg.¹⁹ Érard egyébként anyagilag is segítette Liszt magántanulmányait, akit éppen Cherubini ellenjavallata miatt nem vettek fel a Konzervatóriumba. 1838-ig Liszt többször visszatér a Rue du Mail-i házba, de akkor már Párizs régen a lábai előtt hevert.

Jardin Brassai

A Brassaiként franciává vált Halász Gyuláról²⁰, a világhírű fotográfusról, „Párizs szeméről” már életében, 1977-ben²¹ egy kertet neveztek el Párizs Önkormányzatának kezdeményezésére a Buttes aux Cailles-on.

A Buttes aux Cailles, a „mezítlás Montmartre”, Párizs régi munkásnegyedében, a 13. kerületben fekszik, annak is a Maison-Blanche negyedében, pár lépésre a Place d’Italie-tól. Az egykor cserzővargák, mosóasszonyok és a közeli Gobelin-manufaktúrában dolgozó takácsok lakta falucskát 1860-ban csatolták Párizshoz. Nyomornegyedeit 1892-től kezdték felszámolni, a XX. század elején pedig angol mintára settlementeket, sorházas munkástelepeket alakítottak ki, amelyek megadták neki azt a sajátos, Île de France-i, falusias hangulatot, amelyet nyomokban még ma is felfedezhetük. Aztán az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején elkezdődött az „Italie13”-terv megvalósítása, ez pedig teljesen átala-

17 A tábla szövege: „*Dans cette maison, le maître hongrois François Liszt fut accueilli par la famille Érard de 1823 à 1878. Hírhedett zenésze a világnak, Bárhová juss, mindig hű rokon!*”

18 Huszár Imre (1899–1985) szobrász 1927 és 1939 között tanult és alkotott Párizsban.

19 Az Érard céget Sébastien Érard (korábbi nevén Sébastien Erhard, Strasbourg, 1752 – Passy, 1831) elzászi német származású francia hangszerész, a modern zongora és hárfa kifejlesztője alapította. Halála után unokaöccse, Pierre Érard (1796–1855) vette át a céget, mely a kor legjelentősebb hangszerkészítő üzeme volt. A márka a századforduló után veszített jelentőségéből. (*A lektor*).

20 Halász Gyula (1899–1984)

21 Egy évvel azután, hogy megkapta a Becsületrendet is.

kította a kerület és a negyed környékének arculatát: tízemeletes sorházak ölelésében maradt meg egy olyan sziget, amelyet úgy lehetne érzékeltetni, mintha a budapesti Wekerle-telep és a korai „bulinegyed” sajátos keveréke lenne.

A Brassai-kert ilyen többemeletes sorházak ölelésében fekszik, amelyhez a Rue Eugène Atget-ről jutunk el. A valamivel több mint hatezer négyzetméteres kert kialakítása kicsit lejtős, szép ősfákkal szegélyezett, étellel pedig a játszótérek töltik meg.

Square Béla Bartók

Az 1980-as években indult meg a 15. kerület Grenelle-negyedének Szajna-parti modernizációja. A Square²² Béla Bartók ezen városnegyedi fejlesztés eredményeképpen jött létre több, tízemeletes épület között, közel a Bir Hakeim hídhöz.²³ A parkból a mesterségesen kialakított Île aux Cygnes-re²⁴ lehet rálátni. A rododendronokkal, magnóliákkal és bambuszokkal körbeültetett parkot Bartók Béla születésének 150. évfordulóján nevezték el a zeneszerzőről. Megépítése óta egy szökőkút áll a középpontjában, amely sokkal inkább Bartók néven ismert, noha készítője a Cristaux²⁵ nevet adta neki. Budapest városa 1982-ben adományozta a parkba Varga Imre Bartók-szobrát, amelynek másolata Brüsszelben is megtalálható.

22 A square a carré (négyszögletű terület) angolosabb változata, kis négyszögletű teret jelent.

23 A líbiai Bir Hakeim védelméért folytatott csata Pierre-Marie Koenig és Erwin Rommel seregei között zajlott 1942. május 26. és június 11. között. Ez volt a szabad franciák első nagyobb diadala. Az acélszerkezetű hidat 1903 és 1905 között építették, eredeti neve Pont de Passy volt. 1948-ban kapta mai nevét. (A lektor).

24 Elnevezése magyarul „sziget a hattyúknak”. (A lektor).

25 A cristaux magyarul kristályokat jelent, de a párizsi szlengben a hasáburgonya neve is. A szökőkút Jean-Yves Lechevallier alkotása.

Öt magyar múlt századi történet a Jardin de Luxembourg környékén

Mi a közös a fiatal Molnár C. Pálban, a Teleki nővérekben, a Latin-negyedben lakó Radnóti Miklósban, az Odéon tér közelében megszálló és a Boulevard Saint-Michelt megéneklő Ady Endrében, valamint a Párizsban is nyomorgó József Attilában? Mindannyiukat – életük egy bizonyos korszakában – vonzotta Párizs 6. kerülete, különösképpen pedig a Jardin du Luxembourg és környéke.

Mielőtt elindulnánk, hogy az öt magyar „emlékhelyet” felfedezzük, ismerkedjünk meg egy kicsit Párizs 6. kerületével. A közkeletű és kicsit leegyszerűsítő felosztás szerint Párizs bal partja, a „rive gauche” az a hely, ahol „elköltik a pénzt”, valamint ahol egy sajátos párizsi életstílus is tetten érhető a Boulevard Saint-Germain, a Montparnasse és a Quartier Latin hangulatos utcáiban, kávéházaiban, a híres és híressé váló művészekkel, írókkal, azaz az „entellektüelekkel”. Ezzel szemben a jobb part, a „rive droite”, ahol „megtermelik a pénzt” – az Opera-negyed, a Madeleine, az Avenue des Champs-Élysées és környéke – az elegancia, a szofisztikáltabb párizsi lét képét mutatja a „burzsoákkal”.

Közigazgatásilag a 6. kerület négy városrészt foglal magában. A Szajnáig húzódó északi városnegyed a Saint-Germain des Prés, nevét az azonos nevű apátságról kapta. A második világháború után vált Párizs entellektüeljeinek centrumává, hiszen itt élt többek között az író Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Marguerite Duras, Boris Vian, a költő Jacques Prévert, valamint a francia filmes újhullám emblematikus alakja, François Truffaut. Számos kiadó és könyvesbolt működött a negyedben, nem beszélve az irodalmilag is felkapott kávéházakról és az egykoron, éjszakánként amerikai jazz zenétől hangos pincékről. Aztán az 1970-es évektől az intellektus részben átadta helyét a pénznek: a luxus butikoknak, a turisták által felkapott helyeknek, az ingatlanügynököknek, így aztán Párizs legdrágább és ezért leginkább sznobok lakta negyedévé vált.

Az észak-keleti, pénzverőkről elnevezett Monnaie-negyed az egyik legrégebbi városrész, amely a Pont-Neuf-ig húzódik és az Île de la Cité egy részét is magában foglalja. Ez a Szajna- parti *bouquinistes*, vagyis a könyv- és bélyegke-

reskedők, az antikváriusok gyűjtőhelye, de itt van a Institut de Paris, a francia akadémikusok székhelye is.

A 14. kerülettel határos Notre Dame des Champs-negyed hangulatában, nyugalmában, melankolikusságában teljesen ellentéte a többi városrésznek. Számos rend és kongregáció telepedett itt meg: például a karmeliták vagy a lánynevelésre „specializálódott” Notre Dame de Sion kongregáció, de itt van a párizsi Katolikus Egyetem is. Legalább hat templom és parókia található ebben a negyedben, de itt van a párizsi zárandokhely, a Chapelle Notre Dame de la Médaille Miraculeuse²⁶ és világi „ellentétnek” a Bon Marché áruház és a híres, hírhedtté váló Hôtel de Lutèce is.

A pezsgő, életteli Odéon-negyed karakterét a firenzei származású Medici Mária által megálmodott kert, a Jardin du Luxembourg határozza meg, amelynek végéből elláthatunk a Panthéonig. Innen alig pár lépésre található a negyed névadója, az Odéon tér a színházzal, míg a Sorbonne fakultásainak épületei már a Quartier Latin-hez visznek.

A már özvegy Medici Mária, mivel nem szerette a Louvre ridegségét, 1611-ben vásárolta meg és építtette át a Pitti-palota mintájára Luxembourg herceg kastélyát, sőt, egy florentin (azaz firenzei stílusú) kertet is kialakíttatott az épület körül. A francia forradalom alatt a Luxembourg-palotában raboskodott többek között Danton, Desmoulines, majd 1799-ben az első konzul, Napóleon költözött ide. Ekkor átépítették a XVII. századi palotát, de ma látható formáját a XIX. század közepén nyerte el. Így a Palais du Luxembourgban 1825-től a francia szenátus székelt, és mellette helyezkedett el a Petit Luxembourg, a francia szenátus elnökének rezidenciája.

A Medici Mária által megálmodott florentin kert 1630-ban, egy évvel Compiègne-be való száműzetése előtt lett kész. Ékköve a korábban Grotte du Luxembourg, majd pedig Fontaine Médicis néven ismertté vált szökőkút, amelyet Tommasio Francini firenzei mérnök tervezett. E korból származik még a Léda-szökőkút, míg a kert harmadik fontanáját 1890-ben építették meg, Berlioz emlékére. Medici Mária idejében a Luxembourg-kert még csak nyolc

26 Mi Asszonyunk Csodatévő Medáljának Kápolnája

hektárt tett ki, de Napóleon korában megnagyobbították egészen az Observatoire-ig. A második császárság alatt épült be a park a különböző kioszkokkal, játékpályákkal, sőt, voltak itt kecskék által húzott kis kocsik is a gyermekek számára.

A huszonhárom hektáros, ötszög alakú park két részre oszlik, egy francia és egy angol kertre, amelyet 106 szobor díszít. Kevésbé ismert, hogy a Rue Auguste Comte felőli bejáratnál trópusi üvegházak is vannak a Luxembourg-kertben. És ha Luxembourg-kert, akkor kihagyhatatlan, hogy szót ne ejtsünk azokról az 1923-ban telepített, zöld, fémvázaz székekről, amelyek szinte nemzeti örökségnek számítanak és a kert meghatározó „arculati elemei”.

Most pedig lássuk az öt, múlt századi magyar történetet!

Molnár-C. Pál – 51 Rue d’Assas

A több mint egy kilométer hosszú Rue d’Assas a Rue Guynemer és a Rue August Comte kereszteződésében határolja a Luxembourg-kertet. Egykoron a Rue d’Assas 51-es szám alatt lévő Pension Moïse adott szállást a Sorbonne-on tanuló külföldi, különösen pedig az angol és amerikai diákoknak. Az első világháború után, az 1920-as években Párizst szinte megszállták az amerikaiak, akiket a város mint Európa megmentőit ünnepelt.

A 27 éves Molnár C. Pál egy wintherturi gyáriparos özvegyének ösztöndíjával, amely egy Louvre-beli Tiziano-kép másolatának elkészítésére szólt, 1921 szeptemberében érkezett Párizsba. Ahogy önéletrajzában írja: „Bevettem magam a Louvre-ba. Nyitástól zárásig ott időztem [...] Munkához láttam, mennyei tudatlanságom teljes hevével. Mekkora vakmerőség kellett ahhoz, hogy valaki ily kevés tapasztalat birtokában ilyenre vállalkozni merjen! Szinte érezni lehetett az angyalok szárnyzuhogását fejem felett.”²⁷ De nem csak Tizianót másolt a Louvre-ban, hanem a sajátos Molnár C. Pál-stílusban számos enteriőr grafikán örökítette meg az 1920-as évek Párizsának hangulatát.

²⁷ Molnár C 2016, 50.

Molnár C. tíz hónapig volt a Pension Moïse lakója. A fiatal festőt nem csupán az angyalok kísérték, hanem Amor nyila is megsebezte, és éppen a Pension Moïse-ban. „Csak Párizsban lehet olyan szerelmesnek lenni, amennyire mi letünk. Soha azelőtt és azóta se voltam olyan sallangmentesen szerelmes [...]”²⁸ Minden nyelvi akadály ellenére egy amerikai lányba szeretett bele, aki családjával a panzióban lakott. Ezt a nagy szerelmet azonban a választási helyzet – Amerikába költözzön-e újdonsült szerelme családjával – összetörte: az amerikai lány az Újvilágba hajózott el, ő pedig 1922-ben a régibe, Magyarországra tért vissza.

A hajdani panziónak ma már semmi nyoma, egy négyemeletes, tetőteraszos, modern épület áll a Rue d’Assas 51 szám alatt, és Molnár C. Pálnak sincs emléktáblája. Nemcsak az eltűnt idő, hanem a letűnt idő nyomát sem találjuk.

Teleki Emma és Blanka – 37 Rue Vaugirard

A Rue Vaugirard 4,3 kilométeres hosszúságával Párizs leghosszabb utcája, és a Place Paul Claudel-től induló első egy kilométere határolja a Jardin de Luxembourgot. Itt, a Saint Joseph des Carmes templommal (amely egyben a párizsi Institut Catholique, azaz a Katolikus Egyetem temploma is) szemben található egy zárt, dísztelen, klasszicista stílusú lakóház. Ez a Rue Vaugirard 37-es számú ház, ahol a két Teleki nővér közül „a nem szép, de vonzó egyéniségű” és méltatlanul kevésbé ismert²⁹ Emma 1851-ben vásárolt lakást a Magyarországról való menekülése után megmaradt ékszereiből.

Teleki Emma férjét, a nála tíz évvel fiatalabb, elmagyarosodott francia August-Ágoston De Gérando-t 1849-ben veszítette el. A szabadságharc leverése után két gyermekével, a hétéves Antoninával és a hároméves Attilával menekült Párizsba. Lakása – Teleki Lászlóval az élen – az 1848-as politikai emigráció központja, a Kossuth-párti függetlenségek találkozóhelye lett. Szalonja pedig francia tudósoknak – például a történész Michelet-nek, a költő Lamartine-nek,

²⁸ Molnár C.2016, 53.

²⁹ Hornyák 2009.

az író Victor Hugónak és követőinek – adott otthont. Emma 40 éves ekkor, és a gyermekirodalom terén „a magyar emigráció legérdekesebb írónői életművét hozza létre”.³⁰ 1867-ben, a kiegyezés után visszatért Erdélybe, és ott is halt meg 84 éves korában.

Teleki Blankát 1851-ben tartóztatták le szabadságharcos bujdosók rejtegetéséért, osztrákellenes kiadványok terjesztéséért és Párizsba távozott hűgának küldött leveleiért. 1853-ban tíz év várfogságra ítélték, megjárta az Újépület, Laibach és Kufstein börtöneit. 1857-ben 51 évesen általános amnesztiával szabadult, és a száműzetést választotta. Élt Drezdában, Münchenben, Stuttgartban. Alig öt évvel szabadulása után, 1862-ben – hűséges társával, Leövey Klárával, akivel együtt raboskodott – megromlott egészsége miatt Párizs érintésével a dél-francia tengerpartra készült. Párizsba érkezése után röviddel megbetegedett, és három nap múlva hűgánál, a Rue Vaugirard-i házban halt meg. Teleki Emma így ír erről Perczel Mórnak 1862. november 20-án kelt levelében: „Tizenkét év óta hontalan volt szegény testvérem és azon a kopár német földön egy helyből a’ másikba vándorolt, sehol se nyugodhatván, most végre szegény fedelem alatt kedves fészekre talált, örökre kellett bennünket elhagyni! Szegénynek most akartuk szenvedéseit örömmé változtatni, elébb testét kigyógyítani [...] ezen szép remények mind megghiúsultak és a’ szegény ártatlanok édes vígság helyett gyász fátyolt találnak és most jut először eszükbe, hogy bölcsőjük körül sírhantok emelkednek.”³¹

Teleki Blankát a Montparnasse-i temetőben temették el 1862. október 25-én, sírjánál Irányi Dániel mondott halotti beszédet.

Teleki Blanka és Emma emlékét a Rue Vaugirard 37-es számú ház falán 2006 – Teleki Blanka születésének 200. évfordulója – óta francia nyelvű emléktábla³² is őrzi, hirdetve, hogy itt élt a két magyar grófnő, írók, forradalmárok, a francia–magyar barátság jeles képviselői. Március 15.-e táján az emléktáblát gyakran nemzetiszínű szalagos koszorú díszíti, hiszen innen csak pár száz méterre van a párizsi Liszt Intézet vagy korábbi nevén a Párizsi Magyar Intézet.

30 Hornyák 2009, 61.

31 De Gerandóné Teleki OSZK Kézirattára 89/44.

32 A tábla szövege: „*Les comtesses hongroise Blanche de Teleki (1806–1862) et Emma Teleki de Gérando (1815–1893), écrivains, révolutionnaires et patriotes, éminentes représentantes de l’amitié franco-hongroise, vécurent dans cette maison.*”

Radnóti Miklós – 16 Rue Cujas

Keresztülsetálva Jardin du Luxembourgon a Múzeum és a Szenátus épülete mellett, a Medici-szökőkútnál elhagyva a parkot a Boulevard Saint-Michel irányába kell mennünk, hogy ráleljünk a Radnóti Miklóst megidéző helyre. Ez már a Sorbonne és a Quartier Latin vidéke, ahol mindjárt jobbra az első keresztutca a Rue Cujas. Az 1943-ban írt *Páris* című versének első szakában meg is említi a helyet: „A Boulevard St. Michel s a Rue Cujas sarkán egy kissé lejt a járda. Nem hagytalak el gyönyörű vad ifúságom, hangod mintha tárna visszhangzana, szívemben szól ma még. A Rue Monsieur le Prince sarkán lakott a pék.”

Radnóti Miklós 1931-ben, első egyetemi évének nyarán töltött el először két hónapot Párizsban. Ebben az évben jelent meg az *Újmódi pásztorok éneke* című kötete is, amelynek összes példányát lefoglalták. Mondhatni azt is, hogy Radnóti pihenni érkezett Párizsba, ám valójában szellemi feltöltődés és nyelvtanulás volt a célja. Ezt követően csak hat évvel később, 1937-ben jutott el feleségével és Schöpflin Aladárral Párizsba, a Világkiállításra érkezve. Ekkor laktak először a Hôtel de Flandre-ban – amelynek ma Hôtel des trois Collèges a neve –, a 16 Rue Cujas alatt.

Radnóti és Gyarmati Fanni 1939 őszén érkezett ismét Párizsba, de ez már a háborús hangulatú Párizs. Naplójában például azt írja, hogy minden csütörtökön üvöltött a légvédelmi sziréna a Luxembourg-kert felett. „Előbb a Pen Klub elegáns vendégházában szállnak meg, a Champs-Elysées-be torkolló Pierre Charon utcában. Naplójából tudjuk, hogy a portást Monsieur Gerard-nak hívták, hasonlított Csontos komornyikjára, és kanárit tartott. Majd a Paradicsomból kicsöppenve újra az Hôtel de Flandre. »...halszag és felbőfög a mosdó. De a Quartier...» »Ha sokáig lakom ezt a szobát, megesz a piszok és szakállam elvadul. Nem látok borotválkozni sem.«³³ Mindezek ellenére a párizsi tartózkodás számos költemény születésének ideje, ekkor írta meg az *Ikrek hava* című versét is. Naplójában így „összegezte” a párizsi két hónap hatását: „...ha egyszer

33 Varga 1996.

béke lesz s megélem...akárhogy is, de kiköltözöm egy évre Párisba. El kell végre is intéznem ezt az örökös vágyakozást. S elintézhető ez így? S ha nem? Egy évet megszakítás nélkül Párisban akarok élni!”³⁴

Ennek az 1939-es tartózkodásnak az emlékét már az 1980-as években emléktábla hirdette, de a hotel renoválása során eltűnt. Így 1994-ben egy új emléktábla³⁵ készült, és ma is ez látható a Hôtel des trois Collèges falán.

Neve ellenére a Hôtel des trois Collèges nem egy szokványos értelemben vett hotel, hanem Párizs történetének egy része is. Ugyanis 1269-től itt volt a Collège du Cluny, amely a Párizsba tanulni küldött novíciák szálláshelyéül szolgált. A francia forradalom alatt bezárták, majd 1795-ben állami kezelésbe került az épület. Később arról vált nevezetessé, hogy a kápolnáját Jacques-Louis David kibérelte, és itt festette meg *Napóleon megkoronázása* című képét. Az egykori kollégium épületében a legnagyobb pusztítást a haussmanni városrendezés okozza, gyakorlatilag majdnem teljesen eltűnt a régi kápolna és a refektórium épülete, és ma már csak a szálloda közepén álló kút emlékeztet a középkorra. A hajdani kollégiumból az 1800-as évek végétől lett hotel, és falán nemcsak Radnóti Miklós, hanem Gabriel García Márquez párizsi tartózkodásának emlékére is található egy plakettet.³⁶

Ady Endre - 3 Rue Casimir Delavigne

A Rue de Médicis a Luxembourg-kert északkeleti végében található. Bölöni György 1947-ben megjelent *Igazi Ady* című könyvében úgy idézi fel³⁷, hogy a Rue de Médicis sarkán álló Café Gambrinusban írta meg Ady Endre a *Párizsban járt az ősz* című versét. A Café Gambrinust ma már nem találjuk az utcában, de helyette ott van a Petit Medicis kávéház-étterem a jellegzetes, kék-fehér rattan székeivel, amelynek teraszán fel lehet mondani a verset.

34 Uo.

35 A tábla szövege: „Miklós Radnóti 1909–1944. Poete hongrois habita cette maison en 1939. „Des peuples entiers. Liberté te clement. Ainsi dans Paris, ces chants d'aujourd'hui.”

36 Mint a kolumbiai lapok párizsi tudósítója, Márquez 1955 és 1961 között élt Párizsban, és itt született *Az ezredes úrnak nincs, aki írjon* és a *Baljós óra* című művei.

37 Bölöni1947,73.

A Rue de Médicis az Odéon térbe fut be. Erről a tértől nyíló kis utcában áll a Hôtel des Balcons, amelynek címét – 3 rue Casimir Delavigne-t – 1906-ban Ady Endre a Révész Bélának írt levelében jelölte meg mint ahová válaszát várja. Az 1880-ban épült, ötemeletes, szép, art nouveau³⁸ elemekkel díszített épület mindig is szállodaként működött, és Ady a hotel 43-as szobájában lakott. A szálloda falán ma már nincs meg az az emléktábla, amelyet az 1980-as években Ady tiszteletére helyeztek el. Csak Bölöni György könyvéből tudjuk rekonstruálni, hogy 1906-tól Ady, a Léda-szerelem után, Párizs ezen részére tette át székhelyét.

Bölöni György könyvében azt is leírja, hogy érkezésekor a költőt felkísérte a szállodai szobájába, amelyet ő foglalt le neki, majd lementek a párizsi, nyári éjszakába, a nem messze lévő Rue Soufflot sarkán található Café Soufflot-ba. Ady a „diákok, midinettek, kis kokottok és hüselő párizsiak között a teraszon nem győzött betelni Párizssal. Örvendezett, hogy kiszabadult végre Budapestről.”³⁹ Bizonyára ezért is volt az Ő Bakonya Párizs.

József Attila – 4 Rue de Vieux Colombier

A 21 éves József Attila szegedi egyetemistaként 1926-ban érkezett Párizsba, hogy egy évet hallgasson a Sorbonne-on és francia nyelvtudását is tökéletesítse. Az első hónapokban a Saint-Germain des Prés negyedben lévő Hôtel Vaticanban lakott. A szálloda ma már Hôtel Atlantis névre hallgat, és a 4 rue du Vieux Colombier alatt található, alig hat percre a Luxembourg- kerttől. A hatemeletes, fehér spalettás haussmanni stílusú épület a kiugró, félköríves bejáratáról ismerhető meg. Falára 2005-ben, a József Attila-émlékév alkalmából került emléktábla.⁴⁰ A hotel szalonjában egy Agárdi Gábor által készített József Attila-festmény látható.

Irodalomtörténeti visszaemlékezések⁴¹ szerint József Attila az egyetemi előadásokat nemigen látogatta, inkább otthon és könyvtárakban tanult. Neki

38 Franciaországban a szecessziót *art nouveau* néven emlegetik. (A lektor).

39 Uo. 66.

40 A tábla felirata: „*Dans cette maison vecut en 1926 le poete hongrois Attila József (1905–1937)*”

41 Szabolcsi – Szalai 1982.

Párizs nem az volt, ami Adynak, sőt, egy levélében a következőket írja: „Hogy Ady, ez az iszákos hülye mit látott a pálinkában, az más lapra tartozik. Itt egyáltalán nem lehet ámulni...: állandóan és hiába keresem benn mindazt, amit belé képzeltem.”⁴²

Elment Ady egykori szállodájába is, az elegáns Hôtel des Balcons-ba, amelyet neki nem való, „burzsuj” helynek talált. A korabeli emlékezések szerint megesett, hogy a Boulevard Saint-Michelen többedmagával magyar nótákat énekelve vonult fel. Egyetlen csúfondáros versikét írt 1927-ben *Párizsi Anzix* címmel. „A patron sosem kelt föl reggel, Párizsban Jeanettek a Berták, s borbélynál is vehet az ember főtt spenótot vagy égő gyertyát. A Saint Michelen végig hatvan meztelen nő dalol az éghez s a Notre Dame: belül hideg van, felül öt frankért rám lenézhetsz. Az Eiffel-torony éjjel eldől, bebúvik paplanos ködökbe, ha lány vagy, megcsókol a rendőr s az illemhelyen nincs ülőke.” Nem értette és érezte Párizst, és a város sem váltotta be a hozzá fűzött reményeit.

Léda és Ady Párizsa

1901-ben a Bulgáriában pénzügyi és kereskedelmi ügyletekkel foglalkozó, ám csődbe jutott Diósy Ödönnek és vele együtt feleségének, Brüll Adélnak viharos gyorsasággal kellett elhagynia Szófiát. A hitelezők követelései elől egészen Párizsig menekültek, ahol a korábban jómódban élő párnak három évig piszkos, bútorozott szobák jutottak és egy bizonytalan egzisztenciát nyújtó képeslapüzlet. Diósy üzleti csillaga 1904-ben kezdett újra felragyogni, amikor szőrme- és pezsgőképviselést nyitott. Mindez már lehetővé tette, hogy Párizsban egy jobb részén béreljenek lakást. Közben Brüll Adél a párizsi szegénységéből – némi családi-anyagi segítség reményében – 1903-ban hazalátogatott Nagyváradra. Itt az EMKE kávéházában ismerkedett meg az öt évvel fiatalabb, 26 éves hírlapíróval, Ady Endrével. Egy hónap tomboló és lángoló szerelem után Léda visszautazott Párizsba, Ady pedig éjt nappallá téve dolgozott, hogy összepórolja első párizsi útjának költségeit.

42 Uo.

A 92 Rue de Lévis

Diósyék 1903 végén költöztek a 92 rue de Lévis alatt található, ötemeletes, 1896-ban épült ház harmadik emeletére. A Rue de Lévis a 17. kerületi Batignolles-negyedben található, amelyet 1860-ban csatoltak Párizshoz. A következő évtizedek a környék dzsentrifikálódását hozták: lassan eltűntek a földszintes vidéki-külvárosi házak és helyüket a négy-ötemeletes bérházak vették át. A Rue de Lévis már az 1800-as évektől Párizs egyik legfontosabb piacozó utcája volt, és ma is három-négy generáció óta működő pékségeket, hentes- és élelmiszerüzleteket találunk itt. Az árusok kinn állnak boltjaik előtt, hangosan, énekelve dicsérik portékáikat és csábítják be a vásárlókat! Ilyet még Párizsban is ritkán lehet látni és hallani!

Brüll Berta így írta le a Rue de Lévis 92. szám alatti lakást: “Végre sikerült saját lakást bérelnie. Erre vágyott három éve. Négyszobás lakás volt ez, abból Dodó egy szobát irodának használt, és hármat adott Adél rendelkezésére. A hálószobán kívül a többi szoba berendezése még távol volt attól, amit Adél szeretett volna maga körül látni, de már annak is örült, hogy megszabadult a piszkos, bútorozott lakásoktól. Konyhája kitűnő volt, asztala kifogástalan és mindenütt rend és tisztaság honolt, pedig majdnem mindent egyedül végzett akkor még, mert személyzetet tartani nem tudott.”⁴³

Amikor Ady 1904 januárjában először Párizsba érkezett, akkor neki a negyedik emeleten béreltek szobát, de leginkább Diósyék lakásában éltek együtt majd’ egy évig. A mostanság virulens bulvár irodalomtörténet Diósy homoszexualitásával magyarázza ezt a „furcsa hármast”, mértékadóbb irodalomtörténeteszek⁴⁴ azonban inkább pszichológiai okokkal.

Az anekdotikus visszaemlékezések szerint Ady magával vitte Párizsba Czigány Dezső róla festett képét, amelyet rögtön megérkezése után ki is akasztott Diósyék lakásában. Amikor Lédával igen gyakran összevesztek – leginkább azon, hogy a pénzét elköltötte (amelyet aztán Diósyné osztott be neki) vagy éjszaka lumpolt –, mindig leakasztotta a képet, és magával vitte a Hôtel de l’Europe-ba. Ám amikor véget ért a Léda-szerelem, akkor végleg otthagya nála!

43 Szunyogh 2019.

44 Mentés 2012.

Grand Hôtel de l'Europe

A Rue de Levis-től alig 350 méterre található az egykori Grand Hôtel de l'Europe. Révész Béla visszaemlékezése szerint: „Jófajta polgári szálloda, a Monceau finom tájékához közel, szomszédságában a lüktető Gare St-Lazare-nak. Keverék nép élt a szállodában, mindenfajta nemzetségbeli, köztük önálló életű diákkisasszonyok, követségi hivatalnokok, bolygó orosz forradalmárok. Ady a harmadik emeleten lakott, egyszerű, de jól felszerelt szobában, benne a széles francia ágygal. Illik egy kevésbé képet adni erről a szobáról, több nevezetes versét írta meg itt Ady, elkomorult kedvével pedig azt is többször megtette, hogy francia ágyából két-három napig ki nem mozdult... A Rue de Constantinople 15, ugyanazon házban volt a bár, ahol a szállodája és Ady este tizenegy óra tájban jött ide mindennap, pontosan, a rue de Levis 92 alól. Ez a bár egyáltalán nem volt olyan fajta bár, ahogy azt mifelénk értik. Minálunk a háború kínjaiból fölváltott temérdek pénz orgiázó luxustanyáját jelenti a “bar”, odakinn jellegzetes, a párizsi életmódból kitermelt egészen más helyiség. Franciás tisztaság csillogott a rézedényeiken, üvegeiken, de alapjában véve szomorkás kedvűek, elmélkedésre, följáró fantomokkal tanácskozásra igen alkalmas helyecskék voltak ezek a bár-ok, amilyenekben Verlaine is, a Panteon körül, elüldögélt és hátradőlt fejjel, a semmivel szemben, beleámult vonuló abszintködeibe [...] Ady mindennap eljött a rue de Constantinople 15 alatt levő bárba, levelezésének nagy részét itt írta meg, lapjait itt olvasta tovább és közben mértéktartással piros bort ivott. Ady szívesen járt ide, a késő esti órákban alig zavargott itt ember, takaros szobácska volt, támlás jó székekkel, körül izmos asztalokkal, a tulajdonosok igen rokonszenvesek, pirosképű fiatal francia a gazda, nevetős, gömbölyű a felesége, akik nagyon megbecsülték finom, halk vendégüket, a “Monsieur Ády” -t, a nevét is tudták [...]”⁴⁵

A Grand Hôtel de l'Europe-ot ma már Best Western Premier Hôtel Littéraire Le Swann-nak hívják, Proust hőse után. Ezért a homlokzatán már messziről Proust képe üdvözlö bennünket, noha soha nem lakott a szállodában, hanem a közelben lévő Boulevard Haussmannon. Mindenesetre ügyes üzleti fogással min-

45 Révész 1921.

denhonnan Proust néz ránk, sőt, a fürdőszobák üvegfalaira is Proust-idézeteket gravíroztak. De azért nem kell csalatkoznunk, mert a szálló előterében megtaláljuk az Ady-domborművet⁴⁶ és a reggeliző egyik faláról is az ő tekintete kísér!

A Léda-szerelem kilenc évéből – egyre gyérülőbb és rövidebb időszakokban – Ady közel három évet töltött Párizsban, és később, 1906-tól leginkább az Odéon tér környékén szállt meg.

Grand Café Pigalle, avagy Le Rat Mort

Párizsban Brüll Adél kedvelt időtöltése volt a sétakocsikázás, de ez nem társasági eseményt jelentett számára, hanem a magány óráit. Brüll Berta visszaemlékezése szerint: „Párizsban, ha Adyval valahol végigsétált, még a széphez és különöshöz szokott párizsi közönség is felfigyelt, oly szembetűnő volt, de nemkülönben Ady is, az Ő érdekes, nem mindennapi külsejével, sokatmondó szemével.”⁴⁷ Kedvelt helyük a Montmarte alja, a Place Pigalle volt, ott is pedig az akkor felkapott irodalmi és művészeti találkozóhelynek számító Le Rat Mort – Grand Café Pigalle.

A Place Pigalle-t 1827-ben alakították ki hat utca kereszteződésében, és 1863-ban építették meg a tér közepére az azóta a jelképévé vált szökőkutat, amelyet tervezője után Fontaine Davioud-nak hívnak.

A Gand Café Pigalle valószínűleg a szökőkút „illatáról” kapta a „Döglött Patkány” közkeletű elnevezést, amely annyira beitta magát a köztudatba, hogy az 1900-as években már az egész éjjel nyitva tartó kávézó, étterem, kabaré portálján is ez szerepelt. Ennek a közönségnek volt része Léda és Ady is.

A kávéház-mulató az 1870-es évektől élte aranykorát, melyben Toulouse-Lautrec azonos című képe alapján képzelhetjük el az akkori közönséget. Az irodalmi legenda szerint ebben a kávézóban késelte meg 1872-ben Rimbaud Verlaine-t. A közelben lakó Degas mellett Courbet is rendszeres vendég volt itt

46 A domborművet a Párizsi Magyar Intézet kezdeményezésére helyezték el a szálloda előterében 2008-ban, Ady Endre születésének 131. évfordulója alkalmából. A domborművet a debreceni MODEM adományozta a szállodának.

47 Szunyogh 2019.

az 1880-as években. A második világháborúig megmaradt kávézónak, majd az 1950-es években Rat à Cupidon – Cupidó patkánya – néven kabaré lett, ám az 1970-es években utolérte végzete. A régi, négyszintes épületet lebontották, új, modern kockaházat építettek helyébe, amelynek földszintjén először egy bank nyitott fiókot, ma pedig egy Monoprix áruházat találunk.

Hunok Párizsban

Attila 451-ben, átkelve a Rajnán, Gallia ellen vonult a keleti gótokkal, gepidákkal és más germán törzsekkel megerősített hadseregével. Ekkor még a mai Szent Lajos szigetét Île de Notre Dame-nak hívták, és csak egy kolostor állt ott, egyébként pedig legeltetésre és zöldségtermesztésre használták földjeit. Párizst elérve, amely akkoriban a Cité szigetet jelentette, az Île de Notre Dame-on vert tanyát a hun hadsereg, kihasználva annak jó legelőjét. Az, hogy innentől fogva mi történt a francia történetértelmezés szerint, azt a Szent Genovévának szentelt Panthéon freskóin lehet a legjobban végigkövetni. Illyés Gyulának Párizsba érkezve első vasárnapi útja a Panthéonba vitt, hogy a gyermekkori tanítója által dicsőített hőst lássa: „Az oltárképszerű nagy vásznon Attila üszkөн, betört koponyán és kitakart, formás női kebleken lépdelteti hosszú szőrű lovát, s a kozáklóval versenyt szimatolja a füstöt és a vért széles orrlíkain keresztül [...] Tehetetlenül néztem magam köré, izgatottan kezdtem lapozgatni a bejárat előtt vásárolt kis füzetet, hátha valami tévedés áldozata lettem.”⁴⁸ A kis füzet szerint Attila nem megkegyelmezett Párizsnak, hanem Szent Genovéva erős hitével meghátrálásra készítette, és különben is, Catalaunumnál inkább vereséget szenvedett, minthogy legyőzte volna I. Theoderich gót királyt és a gall-római Aëtiust.

Páris nem lesz hálásabb és őszintébb a hunok késői generációinak befogadásakor sem. „Az idegeneknek az a beszivárgása Párisba, amely később akkora terjedt, hogy a várost évtizedekre szinte tocsogóssá, a franciák számára (ahogy elvétve ki-kimondták) csaknem járhatatlanná tette.”⁴⁹

48 Illyés 1978.

49 Uo.

A nemzeti fájdalmat, az ősi dicsőség vesztén érzett mélabút csak egy dolog tudta enyhíteni Illyés szívében: a Szent Lajos-szigeti olcsó szállodai szobák.

A hunok kései utódai a Szent Lajos-szigeten – 9 Rue Budé

Amikor 1920-ban az első világháború magyar emigránsai megtelepedtek a Szent Lajos-szigeten, akkor ez még Párizs egyik legszegényebb részének számított. Ezért is találhatta meg itt Illyés is a legolcsóbb párizsi szállást. A betelepülők nem nagyon ríták ki a maguk szegénységével az itt élő franciák közül. „A szűk Szent Lajos utcán az egyik járdáról a másikra hangzott át annyi magyar szó, amennyi francia. De a franciául elkiáltott köszöntések hangsúlyából is ki-kicsendült, hogy ki a magyar, sőt ki a szegedi vagy Nógrád vidéki. A kivándoroltak zöme változatlanul tizennyolc és huszonöt év közti volt; [...] A Józsefek, Lajosok és Bélák nyomában most már feltűntek a Mariskák, a Juliskák, sőt a Mari és Juli nénik. Délelőttönként a tejcsarnok és a mézárszék előtt hárszékendős asszonyok beszélgettek, karjukon a még hazai kosarakkal.⁵⁰

A 20 évesen Párizsba érkező Illyés Gyula mint az emigráns hunok „követe” és „nyelve”, újabb szállást keresett társainak a Marais-beli lakhatás után. Így talált rá a Rue Budé 9-es szám alatti házra, amely a Szent Lajos-sziget északi részén, a Rue Saint-Louis-en-l'Île egyik mellékutcájában található. “Szobánk itt is a legfelső emeleten nyílt. Kecsesen szűk és hosszú volt, s közben félkörbe görbült, mint egy havasi pásztorkürt. Alkóvja is volt. Földjét padló helyett vörösre festett, hatszögletű téglák borították. [...] Az előbbi szobához képest gazdagon felszerelt szoba volt, jellegzetesen francia módra. Volt benne egy sohasem használt, mert nem is használatra készült kandalló; azon egy empire-korabeli állóóra, elgörbült mutatója alatt nyilván még egy Napóleon-korabeli nagy pillanattal; egy szófa, melyen sem ülni, sem feküdni nem lehetett; bádogból egy női alsótöstmosdó, melyet a legtalálékonyabb elme is csak valamiféle kalácssütőnek

50 Uo.

nézhetett; egy tükrös szekrény, biztatóan nagy alsófiókkal; egy pipereasztal, néhány szék és két valóságos fali rejtkehely, ember nagyságú. Mindezekből igen alkalmas alvóhelyeket szerkesztettünk, jókedvűen, de csak a jól induló s jól sikerült munka vidámságával. Nem bohémvilág volt ez.”⁵¹

Illyés Gyula három évet élt itt, a kissé kaszárnyához hasonlító, négyemeletes épület tetőtéri szobájában. Színt ebbe a szegényes sivárságba az ablakokban lévő virágok és a hosszú lecsüngő borostyán visznek. Hazatérte után nemcsak a helynek, hanem a Párizsban töltött három évnek, szerelmeknek a történetét írta meg a *9 Rue Budé* című versében, amely a Nyugatban jelent meg 1932-ben.

A Mallarmé Költői Akadémia 1988-ban helyezett el emléktáblát⁵² Illyés Gyula ifjúkori lakóhelyén, amely által a fiatal író Párizsban is megtalálta valamifajta állandóságot. „Szívembe béke költözött, a lakást illetően is: állandóbbnak éreztem az eddiginél, majdnem véglegesnek. A szigetből, mint egy jó összemarokolt tenyérből, biztatás áradt felém, valami olyasféle, hogy közöm van hozzá, valami hazai nyugalom. Milyen érzelem sajdulhatott meg szíve mélyén a hun jogfolytonosságról, Attila örökségéről, mondjuk, egy altiszti rangban lévő honfoglalónak, amikor a Verecke utáni első pihenőn, messze a vezéri sátraktól, egy sereg hajcsár és íjász között kuporogva a még ködös jövőbe és hazába tekintett? [...] Frissek voltak, csak a jövőt fürkészők, vagyis még egész, még egyetlen repedés nélküli hunok. Büszkeségért nem kellett oly messzire menniök [...]”⁵³

51 Uo.

52 A tábla felirata: „*Le poete hongrois Gyula Illyés 1902 – 1983 a vecu cette maison de 1922 á 1926.*”

53 Illyés 1978.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartal 2019.** Bartal Anna Mária: *Sétálj velem Párizsban – 36 különleges séta kezdőknek, haladóknak és fotelből utazóknak.* Z-Módusz Bt, Budapest, 2019.
- Böloni 1947.** Böloni György: *Igazi Ady.* Paris: Edition Atelier de Paris, 1934; Budapest 1947.
- CNEWS 2020.02.02.:** Paris: Qui decide de la denomination des rues de la capitale? <https://www.cnews.fr/france/2020-02-02/paris-qui-decide-de-la-denomination-des-rues-de-la-capitale-717337>, (letöltés dátuma: 2022. június 18.)
- De Gerandóné 1862.** *De Gerandóné Teleki Emma Perczel Mórhoz címzett levele.* Lyon-Párizs, 1862. november 20-27. (Eredeti OSZK Kézirattára 89/44. <http://brunsvikterez.hu/ablev.html> (letöltés dátuma: 2022. június 17.)
- Hornnyák 2009.** Hornnyák Mária: *De Gérando Ágostonné Teleki Emma (1809-1893).* Martonvásár: Brunsvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, 2009.
- Illyés 1978.** Illyés Gyula: *Hunok Párizsban.* Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó 1978.
- Lanez 2018.11.18.** Lanez, Émilie 2018. 11. 18.: Comment sont nommées les rues de Paris? *Le Point*, https://www.lepoint.fr/societe/comment-sont-nommees-les-rues-de-paris-18-11-2018-2272346_23.php (letöltés időpontja: 2022. június 17.)
- Mentes 2012.03.2.** Mentés Tamás: Ady Endre szerelmi ügyeiről. *MANDA*, 2012.03.20. http://mandarchiv.hu/cikk/279/Ady_Endre_szerelmi_ugyeirol (letöltés dátuma: 2022. június 18.)
- Molnár C. 2016.** Molnár C. Pál: *Életem története.* MCP Műhely, Budapest, 2016.
- Révész 1921.** Révész Béla: Ady Endre. *Nyugat*, 20. szám, 1921.
- Szabolcs-Szalai 1982.** Szabolcsi Miklós – Szalai Anna (szerk): *József Attila Párizsban.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Szunyogh 2019.** Szunyogh Szabolcs: *Zsidó nők.* Noran Libro Kft. Budapest, 2019.
- Varga 1996.** Varga Ida: Radnóti Párizsa. *Múlt és jövő*, 4. szám 1996. – 1. szám 1997. <https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/9/6/96-04-4varga.pdf>)letöltés időpontja: 2022. június 18.)

How famous Hungarians are commemorated in public spaces and buildings in Paris

ABSTRACT: Undoubtedly, perhaps the most effective way of anchoring the culture of a foreign nation in the minds of the French, especially Parisians, is by naming of public spaces. Therefore, in this study I will first take stock of those squares, streets, gardens and parks whose names are associated with Hungarians and may have become part of the mental map of Parisians either as addresses, as part of their current local identity, or through everyday orientation. Then I turn to the surroundings of Jardin de Luxembourg and describe those houses and dwellings and their stories where famous Hungarians lived or stayed for a long period of time, from C. Paul Molnár, the Teleki sisters, Endre Ady, Miklós Radnóti and Attila József. Finally, I present some places in Paris, identified based on literary and biographical works of Berta Brüll, György Bölöni and Gyula Illyés, which are known only to a narrow group of people interested in Paris and the Hungarian culture. Unfortunately, in Paris since the 1980s, no public space and since 2010 no plaque has been dedicated to Hungarian personalities although the list of those whose memory could worthy be remembered is not short.

KEYWORDS: Paris, public squares with Hungarian names, Hungarians-related buildings, commemorative plaques,

Comment les Hongrois célèbres sont commémorés dans des espaces et bâtiments publics à Paris

RÉSUMÉ : Sans doute, le moyen le plus efficace d'ancrer la culture d'une nation étrangère dans l'esprit des Français, en particulier des Parisiens, est de nommer les espaces publics. C'est pourquoi, dans cette étude, je ferai d'abord l'inventaire des places, des rues, des jardins et des parcs dont les noms sont associés à des Hongrois et qui ont pu faire partie de la carte mentale des Parisiens, soit en tant qu'adresses, soit en tant que partie de leur identité locale actuelle, soit par orientation quotidienne. Je me tourne ensuite vers les environs du Jardin de Luxembourg et je décris ces maisons et habitations et leurs histoires où des Hongrois célèbres ont vécu ou séjourné pendant une longue période, de Paul Molnár C. à Attila Jozsef en passant par les sœurs Teleki, Endre Ady et Miklós Radnóti. Enfin, je présente quelques lieux à Paris, identifiés sur la base des travaux littéraires et biographiques de Berta Brüll, György Bölöni et Gyula Illyés, qui ne sont connus que d'un groupe restreint de personnes intéressées par Paris et la culture hongroise. Malheureusement, à Paris depuis les années 1980, aucun espace public et depuis 2010 aucune plaque n'a été dédiée à des personnalités hongroises alors que la liste de ceux dont la mémoire pourrait être digne n'est pas courte.

MOTS - CLÉS : Paris, places publiques avec des noms hongrois, bâtiments liés aux hongrois, plaques commémoratives.